



În Rusia, 1893-1920

Georgi Florovski³ s-a născut la 28 august 1893⁴. Era al cincilea și ultimul copil al lui Vasili și al Clavdiei (Poprujenko) Florovski. Despre orașul său natal, Elisabetgrad, spunea cândva: „Nu înseamnă pentru mine nimic. E doar un punct pe hartă. Fiindcă am plecat la Odessa când aveam șase luni și nu mi-am mai vizitat locul natal niciodată”⁵. Odessa a devenit și a rămas „casa” în cel mai profund sens, locul de care-și amintea cu drag și despre care povestea cel mai adesea, orașul care a servit drept locație fizică și culturală a anilor săi formativi⁶.

În 1894, anul în care familia Florovski s-a mutat la Odessa, orașul își sărbătorea centenarul⁷. Pe parcursul unui secol crescuse de la un mic avanpost militar și oraș comercial cu

³ Variațiile în ceea ce privește grafia numelui Florovski/Florovsky se explică în funcție de context și de momentul istoric descris. Am optat pentru această manieră – și nu pentru transliterarea academică a numelui în fiecare situație – datorită intenției părintelui însuși, care începând cu perioada petrecută în Franța a optat pentru grafia „Georges Florovsky” [n. tr.].

⁴ Pe stil vechi, sau după calendarul iulian.

⁵ Afirmațiile citate fără ghilimele fac parte din relatările orale pe care părintele Florovsky mi le-a făcut personal. Am luat notițe și, în câteva ocazii, am înregistrat convorbirile la el acasă de-a lungul mai multor ani. Pe alocuri, în text, ceea ce a spus oral a fost editat pentru fluența literară.

⁶ „Comunitatea evreiască se referea la oraș cu apelativul «Mama Odessa»”, spunea părintele Georges. El însuși emana o căldură filială similară când vorbea despre orașul său.

⁷ O descriere lucidă la PATRICIA HERLIHY, *Odessa: A History, 1794-1914*, Cambridge, Mass., 1986.

câteva zeci de mii de locuitori la rangul de metropolă cu aproape jumătate de milion de locuitori, devenind centrul economic și administrativ al întregii Rusii de Sud. Sufletul Odesei era comerțul. În cadrul imperiului rus numai St. Petersburg, capitala, depășea Odessa ca port internațional.

„În orașul nostru aveam birouri mari ale tuturor companiilor mediteraneene”, spunea părintele Florovsky cu mândrie. Austrian-Lloyd, cunoscută astăzi ca Lloyd Triestino, era una din cele mai mari companii maritime active în Marea Neagră și Marea Mediterană. Trimitea vapoare în India, Egipt, Anglia, aproape peste tot. ... Și mai ales, Messengeris Maritimes, principala agenție franceză. La acestea se adăuga așa numita Dobrovolnii flot (Flota voluntară), o foarte bună companie privată din Rusia care naviga în Extremul Orient. Vapoarele ei mergeau în China, Japonia și India. Astfel încât Odessa era un mare port internațional, cu vapoare ce navigau nu numai în Mediterana și în Orient, ci chiar în America, trecând prin Gibraltar direct spre New York.

Populația Odesei era foarte diversificată. Majoritatea slavă a imperiului – ruși, ucraineni și bieloruși – reprezentau mai puțin de jumătate din cetățeni. Evreii însumau aproape patruzeci de procente. Există un număr considerabil de greci și italieni, iar comunitățile de bulgari, români și germani, deși reduse la număr, erau suficient de compacte pentru a-și face simțită prezența. Florovsky a făcut cunoștință cu această parte a vieții Odesei la școală: „Aveam clase foarte internaționale. Dintre colegi îmi amintesc de doi frați italieni, Luigi și Mariano, care erau de fapt jumătate italieni și jumătate ruși. Mai erau și doi nemți. ... Și mulți alții. Toți vorbeau acasă limbile lor native. ... Cel mai bun prieten al meu la școală era un copil evreu”.

Înfățișarea fizică a Odesei, produs al planificării urbane din imperiul rus, promova și reflecta acest spirit cosmopolit. Străzile, cartierele și parcurile se mândreau cu edifi-

cii, statui, fântâni și ornamente care întrupau diferite stiluri arhitectonice: clasic, romantic și altele. Amplul ei bulevard Nikolaevski cu trei benzi avea în față o măreață panoramă a mării. O lungă scară de marmură cu două sute de trepte, segmentată elegant de zece platforme impunătoare, cobora de pe magistrală până la agitatele ape ale portului. Instituțiile orașului – piețele, școlile, bisericile, sinagogile, muzeele, teatrele, bibliotecile, chioșcurile de ziare – emanau un aer cosmopolit. În 1894, anul în care familia Florovski s-a stabilit aici, Odessa avea 30 de edituri care produceau 600 de titluri noi anual. Trei sferturi erau în rusă, restul în germană, ebraică și franceză, iar vreo șase în alte limbi. În anii următori, și mai ales după revoluția din 1905, viața culturală a orașului a devenit mai bogată și mai variată.

Despre vremea când a copilărit în Odessa, Florovsky spunea:

Cei cu școală nu erau în niciun caz provinciali. Era la dispoziție multă literatură în traducere, clasicii antichității și Evului Mediu, Dante, Milton – și în traduceri excelente. Iar oamenii obișnuiau să citească foarte mult. Existau de asemenea așa numitele *tolstie jurnali* (jurnale groase). Acestea apăreau lunar, adeseori de 600 de pagini, și cuprindeau, pe lângă articolele despre Rusia, articole despre politica occidentală, religia apuseană ș.a.m.d. ... Știam oameni destul de simpli care citeau unul sau chiar două asemenea *jurnali* în fiecare lună și de aici învățau câte ceva despre europenizarea Japoniei, problema negrilor din Texas, apoi despre ... lupta Norvegiei de a-și câștiga independența de Suedia. Aceste lucruri erau actuale și erau la îndemână. *Odeski vestnik* (Vestitorul Odesei) se asemena mult cu *The New York Times* cu diferența că nu se ocupa atât de mult de afaceri, iar cei mai buni publiciști, savanți și istorici scriau aici. În fiecare săptămână apăreau nu mai puțin de două articole savante, fie pe știință, critică literară, istorie sau altele. Persoanele cu o educație medie intrau în atenția acestora. ... Iar lucru interesant era că

situația era aceeași peste tot în Rusia. Soția mea e din nord, de la Viborg, și citeam aceleași lucruri și dobândeam aceleași impresii. Aceleași cărți circulau peste tot. Nu conta din ce oraș erai sau la ce universitate studiai, căci veneai cu aceleași bagaj intelectual – singura diferență consta în cât de bine era împachetat. Unele bagaje erau mai bine, altele mai puțin. Astfel s-a creat un fundal cultural comun, o uniformitate culturală, deși existau desigur nuanțe regionale sau locale. ... Familia noastră era abonată la un *tolsti jurnal* numit *Niva* (Ogorul), unde, de altfel, a apărut pentru prima oară *Învierea* lui Tolstoi... 52 de numere pe an costau șapte ruble în Rusia europeană și nouă ruble în Siberia, o rublă valorând atunci 50 de cenți. La acest săptămânal se adăugau cărți, la început 24 pe an iar apoi 52 – operele complete ale lui Turgheniev, Gonciarov, Cehov, Saltikov-Șcedrin, iar dintre scriitorii străini Molière, Rousseau și alții. Ceea ce însemna că dacă o familie se abona la două reviste, să zicem *Niva* și *Priroda i liudi* (Natură și oameni), care a oferit operele complete ale lui Dickens în traducere bună, ajungeai, pentru 15 ruble, la 104 cărți pe an și două reviste săptămânal. ... Și acestea erau citite ... Asta era atmosfera.

În primii zece ani la Odessa, familia Florovski a locuit aproape de periferia orașului. Apoi în 1905, când tatăl a fost numit preot paroh la Catedrala din Odessa, familia s-a mutat la casa parohială în cartierul catedralei, în centrul vieții comerciale și creative a orașului, o trecere fizică ce concura cu experiența publică în creștere a diferiților membri ai familiei Florovski, care au pășit rând pe rând în miezul profesional al societății Odessei.

Tatăl, Vasili Antonovici Florovski (1852-1928), era dintr-un sat din districtul Novgorod. „Locul unde tatăl meu s-a născut nu era de fapt nici măcar un sat. Era doar o biserică și o casă parohială. Numele bisericii venea de la Sfinții Flor și Lavru, iar tatăl meu și frații lui au fost probabil primii care au purtat numele ca nume de familie. În acea vreme foarte

puțini oameni, în afara nobilimii, aveau fixate nume de familie, iar când sătenii le-au primit asta s-a întâmplat de obicei la cererea guvernului”. Ca fiu de paraclisier (*psalomșcik*), membru al clerului inferior, Vasili a fost înrolat în seminarul din Novgorod, unde s-a arătat îndeajuns de silitor pentru a primi o bursă pentru studii avansate la Academia Teologică din Moscova. După absolvire în 1877, a fost trimis la Odessa pentru a lucra ca director asistent (*inspektor*) într-o școală bisericească pregătitoare (*dukhovnoe ucilișce*).

La Odessa, Vasili Florovski a cunoscut-o și s-a căsătorit cu Klavdia Georgievna Poprujenko (1863-1933). Și ea provenea dintr-o familie de preoți, dar de o filieră cu totul diferită: „din clerul învățământului academic de nivel înalt.” Tatăl ei, magistrul în teologie (*magister bogoslovii*) al Academiei din Kiev, era atunci profesor de ebraică și greacă la Seminarul Teologic din Odessa și slujea ca preot în Biserica Întâmpinării Domnului (*Ţerkov Sreteniia*). Întrucât învățământul superior fusese de curând deschis femeilor, Klavdia a primit o instruire avansată în disciplinele umaniste și pedagogie la pensiunea privată a orașului. Cei doi frați ai ei, Serghei și Mihail, au ajuns profesori la Universitatea din Odessa, „unul în geofizică, celălalt în istorie și filologie slavă”.

În 1883, anul în care a fost hirotonit preot, Vasili Florovski, însoțit de soția sa, un fiu de doi ani și o fiică de șase săptămâni, a părăsit funcția de la școala din Odessa pentru a deveni director (*rektor*) al unei școli bisericești pregătitoare din Elizabetgrad. Se va întoarce la Odessa zece ani mai târziu, familia lui înmulțindu-se cu încă doi fii (a doua fiică, Maria, născută și ea la Elizabetgrad, a murit în pruncie). În următorii șapte ani, bătrânul Florovski a slujit ca preot de capelă și a predat religie în diferite gimnazii. În 1890, el devine rector (*rektor*) al Seminarului Teologic din Odessa și a rămas în această funcție până în 1903, când agitațiile studențești au dus la închiderea seminarului.

Întreaga țară era în răzmeriță, iar ceea ce s-a întâmplat tatălui meu a fost de fapt foarte blând. Mulți *rektors* au fost omorâți. Revolta din seminarii s-a răspândit în tot sistemul școlar. A început în 1901-1902... Nu era doar cazul izolat al tulburărilor provocate de revendicări concrete, ci era o răzmeriță națională.

Rămas fără serviciu, Vasili Florovski a primit pensia în care se încadra după 25 de ani în slujba sistemului educațional de stat și a intrat în slujirea pastorală. În 1905 a fost numit paroh (*nastoiatel*) al Catedralei din Odessa⁸. A rămas în această funcție 15 ani, când furtuna revoluției s-a abătut din nou asupra Rusiei și, împreună cu marea parte a familiei sale, s-a văzut nevoit să caute refugiu peste hotare.

Cel mai mare dintre copiii Florovski, pe nume tot Vasili (1881-1924), a absolvit școala de medicină în 1906 și a devenit chirurg. Datorită abilităților sale cu cei răniți în timpul Primului Război Mondial a fost numit medic șef al așa numitei Armate Speciale (*osobaia armia*) pe frontul de sud. A fost singurul din familie care a rămas în Rusia după revoluția bolșevică, deoarece era căsătorit și avea familie și „nu se aștepta de la un doctor să fie un bun marxist”. Suferind de malnutriție în timpul foametei ce a urmat Războiului civil, Vasili s-a îmbolnăvit de tuberculoză și a murit în 1924.

Al doilea copil, numit ca și mama Klavdia Florovski (1883-1963), a plecat de acasă în 1903 pentru a se înrola în faimoasa *Bestujevskie kursy*⁹ pentru femei din St. Petersburg. Obținând echivalentul unei diplome universitare, a părăsit Rusia în 1909 pentru a petrece trei ani de studii la Bologna, Paris, Florența și Roma. Avea un interes special pentru istoria medievală, în particular pentru istoria ordinului francis-

⁸ Catedrala a fost distrusă după revoluția bolșevică din 1917.

⁹ Cursurile învățământului superior pentru femei începuseră în St. Petersburg din 1878 sub supervizarea ministrului învățământului, K. N. Bestujev-Rîumin. În 1914 erau înscrise 6996 de studente. Absolventele aveau calificarea de a predă în școlile de stat pentru fete.

can și pentru Joachim de Flora. La întoarcerea în Odessa, a predat într-un gimnaziu în timp ce se pregătea pentru examenele de master. În 1915 a fost numită *privat doțent* în istorie medievală la Universitatea din Odessa. În 1920, ea a emigrat din Rusia împreună cu părinții și cu fratele Georgi și s-a stabilit în Bulgaria, mai întâi predând latină într-un liceu și apoi rusă la Universitatea din Sofia. În 1955, când s-a pensionat, condițiile politice din Europa de Est schimbându-se după Al Doilea Război Mondial, Klavdia s-a întors în țara natală. Lingvist dăruit, stăpânind latină, franceză, engleză, italiană, germană și majoritatea limbilor slave, ea a lucrat ca translator pentru Patriarhia Moscovei¹⁰. A murit în 1963 în casa ei de la periferia Moscovei.

Antoni Florovski (1884-1968), numit după bunicul din partea tatălui și al doilea fiu al familiei, a primit diploma Universității din Odessa în 1908, unde a fost numit în 1911 *privat doțent* în istoria Rusiei. În 1922, numele lui Antoni apare pe o lungă listă de scriitori și savanți pe care guvernul sovietic îi considera „intelectuali subversivi” și a fost expulzat din țară. S-a stabilit la Praga, unde a predat mai întâi la Centrul Universitar Rus, iar apoi a fost numit profesor de istoria Rusiei la Universitatea Carolină, funcție pe care a ocupat-o până la pensionare. Lunga lui carieră universitară s-a evidențiat, printre altele, prin șase cărți și numeroase articole. A murit la Praga în 1968.

Georgi Florovski (1893-1979), numit după bunicul din partea maternă, „Veniamin-ul familiei”, era despărțit de frații săi prin 12, 10 și 9 ani¹¹. Acesta e un motiv, după spusele lui, „pentru care viața mea a fost puțin aparte, pentru care am început de foarte devreme o viață intelectuală serioasă”. Acasă „eram înconjurat de adulți, părinții mei, doi unchi,

¹⁰ Despre aceste subiect vezi mai jos *În America*, nota 392.

¹¹ O altă soră, Maria Florovski (1889-1991), numită după bunica din partea tatălui, a murit de copilă. Dacă ar fi trăit ar fi fost cu patru ani mai mare decât Georgi.

frații mei și sora mea – toți interesați sau angajați în cercetări intelectuale. Am primit o educație foarte intensă numai șezând și ascultând”. Celălalt motiv pe care-l menționa în sprijinul interesului timpuriu pentru căutări intelectuale era sănătatea fragilă: „Eram un copil bolnăvicios”, ținut la pat de o afecțiune a ficatului la vârsta de 5 și 6 ani, apoi lovit de mastoidită, care între 10 și 12 ani a necesitat patru operații majore, „desfășurate aproape miraculos”. Chiar și după ce a ajuns student, s-a îmbolnăvit de o rară și severă infecție la gât care a necesitat antidoturi puternice și un întreg an de recuperare. Abia la maturitate, începând cu aproximativ douăzeci de ani, „sănătatea mea a început să se stabilizeze” și n-a mai fost nevoie de supraveghere medicală constantă. Îmbolnăvirea repetată însemna „că nu puteam să merg prea mult la școală. Cel mai mult studiam acasă. ... Și de vreme ce rămâneam la pat atât de des sau stăteam întins pe canapea, am început să citesc cărți serioase mai devreme decât un copil în situații obișnuite”.

La 13 ani parcursese toate volumele lui Soloviov, *Istoria Rossi* (Istoria Rusiei); la 14, *Istoria Russkoi Teroki* (Istoria Bisericii Ruse) în mai multe tomuri; la 15 ani operele lui Kliucevski, Ceadaev și majoritatea slavofililor. Fiind încă la gimnaziu, citise Zelinski în istoria generală, Karazim și Platonov în istoria rusă, Vladimir Soloviov, Florenski și Bulgakov în gândirea religioasă rusă. La optsprezece ani, când a intrat la Universitate, i s-a permis să nu participe la cursuri pentru simplul motiv că citise toate manualele ... „și, de fapt, le-am citit cu interesul, mai scăzut apoi, pe care-l are un băiat de paisprezece-cincisprezece ani. Erau captivante”. Obținerea acestor cărți nu era niciodată o problemă. Bibliotecile personale ale membrilor familiei erau la dispoziția lui, cum erau – prin legături profesionale – marile resurse ale seminarului, universității și bibliotecilor publice. Unul dintre unchi, Mihail Poprujenko, pe lângă faptul că era profesor de istorie și filologie slavă la Universitatea din Odessa, era și director al bibliotecii publice a orașului.

Iar lecturile lui timpurii nu se limitau la texte rusești. Dragostea de carte l-a condus în curând la alte limbi.

De copil, fiindcă-l citeam pe Walter Scott în traducere rusă și nu era tradus integral, și pentru că-l iubeam pe Walter Scott – și încă-l iubesc și citesc unul sau două romane în fiecare an – m-am hotărât să învăț engleza. Fratele meu lua cursuri de engleză la Universitate și avea manuale pe care am început să le folosesc. Și apoi am început să citesc, deși fără să știu prea multă gramatică. Scott nu e cel mai facil scriitor, dar când ajungi să-l deprinzi poți să treci și la alte lucruri.

Lui Scott i-au urmat Dickens, Cooper, apoi Mayne-Reid și Bret Harte. La sfârșitul anilor de gimnaziu dobândise un bagaj de lecturi în franceză, engleză, germană și latină, iar cu profesori privați a început acasă greaca, ce mai târziu îi va deveni indispensabilă, și ebraica, pe care „am uitat-o în totalitate”.

După ce a primit educația de bază acasă, cum era obiceiul atunci, Florovski s-a înscris la 9 ani în primul an la Gimnaziul de cinci ani (semi-clasic) din Odessa¹². „Datorită constituției mele fragile, timp de trei ani venea în fiecare dimineață un *izvozcik* (vizitiu) care mă ducea la această școală¹³, ajungând fără greșală la 8 fix. Nu ne-am vorbit niciodată, cu excepția unei dimineți. Era prima oară când întârziase. Fusesse bolnav. Mi-a spus că trebuie să-i dau douăzeci de copeici în locul costului obișnuit de treizeci pe călătorie”.

¹² Un gimnaziu clasic presupunea două limbi antice; iar un gimnaziu semi-clasic doar una.

¹³ Georgi – pe care colegii de la școală îl numeau Egorcik – nu a urmat aceeași școală ca și frații săi mai mari. Școala unde a învățat a fost aleasă pe motiv că era aproape de Seminarul Teologic, unde tatăl său era *rektor*. După un an, însă, tatăl său a fost numit paroh la Catedrală și familia s-a mutat în centrul orașului. Au hotărât să-l lase pe Georgi la aceeași școală chiar dacă asta presupunea o călătorie considerabilă. Schimbarea școlii „nu era interzisă”, spunea părintele Georges, „dar nici nu era recomandată. ... Fiecare școală avea specificul ei, și la fel fiecare clasă a școlii, ... iar un străin venind din alt context educațional se putea simți destul de stingher”.

Aria curriculară a acestui gimnaziu, își amintea Florovski, includea opt ani de rusă, începând cu gramatică și avansând la literatură. Un an era dedicat slavonei bisericești și patru istoriei literaturii ruse de la cronici până la Turgheniev. Se studiau de asemenea alte două limbi moderne, în mod normal opt ani de germană și șapte ani de franceză. Programa de istorie era de opt ani, doi ani de introducere în istoria rusă și unul în istoria antică, urmați de cinci ani de cursuri avansate, unul de istorie rusă și patru într-un curs ce acoperea istoria antică, medievală și modernă. În mod asemănător se cerea „matematică, inclusiv algebra și trigonometria, ... patru ani de fizică, ce includea chimia, cinci ani de geografie, doi ani de drept – elemente de drept plus studierea legii rusești aplicate – și timp de un an câte două ore pe săptămână de psihologie și logică. Mă gândesc că era îndeajuns”.

Numărul de elevi din fiecare clasă în anul în care a intrat la Gimnaziul de stat era de patruzeci¹⁴. Era de așteptat o anumită uzură de-a lungul celor nouă ani fiindcă elevii „erau obligați să repetă un an ... sau erau transferați în alt oraș ... Dar clasa noastră a avut mult de suferit. Nu știu de ce. A fost redusă la un grup foarte mic, de paisprezece, numai jumătate din câți am fost la început”. Și așa, părintele Georges considera alegerea acestei școli una fericită. A suportat anii tulburi dinainte și de după revoluția din 1905 mai bine decât multe alte școli din zona Odesei. Iar personalul ei, începând de sus cu *rektor*-ul, era de cea mai înaltă presanță. Inspectorul (*inspektor*), un bun educator și un „foarte sever profesor de latină”, era cel mai iubit din școală. Strict și, în același timp, blând, era în stare să scoată ce era mai bun în elevii săi. Profesorul de matematică era la fel de dăruit și devotat. Era dispus să rămână după cursuri și să mediteze

¹⁴ Câteodată la început de an clasa era destul de numeroasă. La un an după Georgi Florovski s-au înscris în primul an optzeci de elevi, așa încât au fost împărțiți în două clase. Gimnaziul său avea în vremea lui un efectiv între 250 și 300 de elevi.

elevii care aveau dificultăți la matematică, „uneori stând cu ei trei sau patru ore”. Datorită unor asemenea profesori, își amintea Florovski, „moralul în școala noastră era ridicat. La acea vreme mulți elevi își criticau școlile, ceea ce nu se întâmpla la noi”.

O parte de neșters din anii de școală ai lui Florovski au fost verile petrecute nu la Odessa, ci în nordul Rusiei. „Din 1906 până în 1915, obișnuiam aproape în fiecare an să plecăm în nord. Îmi place natura nordică – frumoasele păduri, lacurile și marea – mai mult decât cea din sud ..., chiar dacă m-am născut în sud”. Câteva vizite se datorau sănătății sale precare.

Într-o vară, cred că era în 1912, ... medicul meu mi-a prescris băi în marea Baltică. Apa de mare îmi făcea bine, și stăteam într-un loc frumos nu departe de Riga. ... Era acolo și o plajă frumoasă. Puteai merge aproape patru mile în mare fără ca apa să-ți treacă de genunchi, așa încât nu erau bărci prin zonă, iar apa era perfect curată. În imediata apropiere a plajei era o pădurice de pini cu un miros proaspăt. Era ceva ideal... Eu eram ... foarte slăbit, dar acolo m-am pus pe picioare.

Mulți dintre colegii de clasă ai lui Florovski din timpul anilor de gimnaziu erau evrei¹⁵. „Din cei paisprezece care

¹⁵ Amintirile lui Florovski despre prietenii lui din copilărie cu evrei trezesc interesul, probabil pentru că contrastează cu imaginile populare ale familiilor preoțești ortodoxe din Rusia, în particular din Odessa, la cumpăna dintre veacuri.

^a „Pe toată perioada cât am fost ... la gimnaziu, toți prietenii mei erau evrei. În permanență aveam musafiri evrei, iar familia mea nu avea nici cea mai mică obiecție. Mult timp legăturile mele sociale erau în societatea evreiască. Erau oameni interesanți și prin colegii mei de școală le-am cunoscut familiile”.

^b „Ulterior, când am fost la universitate am avut ... un prieten foarte apropiat, David Blumenfeld, fiu de rabin. Am fost foarte buni prieteni până când am aflat că el era fiu de rabin și eu fiu de preot și ne-am despărțit pentru o săptămână, dar ne-am împrietenit iarăși. ... Nu era ceva neobiș-